

РІВНІСТЬ ТА ПРОПОРЦІЙНІСТЬ У ПРАВІ

Дослідження змісту основних категорій та понять права має на сьогоднішній день не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки допомагає удосконалити єдність юридичної практики у всіх її сферах та чітко визначити орієнтири правової ідеології. В процесі значного розширення сфери правового впливу виникає необхідність у ґрунтовному вивченні категорії рівності, яке належить до фундаментальної правової, філософської і навіть економічної проблематики. Тому ця проблема, маючи значний потенціал, потребує постійної уваги дослідників.

Проблеми категорії рівності розглядалися багатьма вченими як на загальнотеоретичному, так і галузевому рівнях. Серед основних із них слід назвати С. Алексєєва, В. Баранова, В. Бачиніна, С. Бобровник, О. Данільяна, М. Козюка, В. Копейчикова, В. Лазарева, В. Нерсисянца, М. Козюбру, А. Козловського, М. Костицького, С. Максимова, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, С. Сливку, Є. Тележинського, Л. Венецьку, С. Околіту, Ж.-Л. Бержеля, Д. Ллойда, Дж. Роулза, К. Хесе, Р. Дворкіна, П. Рікера, Р.-Ж. Лукаса, Р. Нозіка, Ю. Габермаса, А. Токвіля, Ф. Гаска та ін.

Не применшуючи досягнень зазначених вчених, необхідно зазначити, що більш глибоке і правильне розуміння та регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної соціальної держави.

Історія становлення рівності має багатовікові традиції, що відображають розвиток демократії у суспільстві. Ця категорія протягом усієї історії людства була в центрі уваги філософів, мислителів, які намагалися спроектувати ідеальну державу та суспільство, які засновувалися б на засадах рівності, свободи й соціальної справедливості.

На кожному історичному етапі розвитку суспільства було притаманне своє розуміння рівності між людьми. Так, рівність в період рабовласницького типу держави існувала в дуже викривленому вигляді — як рівність власників-товаровиробників і повна (фактична і юридична) нерівність між вільним населенням і рабами. Феодальне право юридично закріплювало фактичну нерівність між станами, до появи абсолютизму мало партикулярний характер, було правом пільг, пронизаним ідеями теологічного світогляду [1, с. 15].

Таким чином, рівності притаманна історична мінливість та еволюція її сфери, масштабу та міри, що підкріплює значення даної властивості в якості відрізняючої особливості права в його співвідношенні з іншими видами соціальної регуляції (моральної, релігійної тощо).

Існують різні підходи до пояснення, виправдання чи заперечення рівності. Так, на думку С. Боднара, історія розвитку категорії рівності пронизана боротьбою, в цілому, трьох течій: аристократичної, демократичної та соціалістичної. Відповідно, кожна з цих течій представлена певним соціальним прошарком. Аристократичний напрям підтримують, в основному, представники вищих (за майновим положенням та доступом до влади) прошарків суспільства. Вони проти будь-якої рівності, як фактичної, так і формальної. Прихильниками демократичної течії, як правило, є середні прошарки, які відстоюють ідею формально-правової рівності. І останнє спрямування — соціалістичне (або комуністичне) — сповідують представники нижчих прошарків. Вони підтримують фактичну (майнову) рівність [2, с. 31].

Слід зазначити, що з приводу рівності існує безліч помилкових та хибних уявлень. Зокрема, в минулому правова рівність змішувалася з різного роду зрівняльними вимогами, із так званою «зрівнялькою». Подібна плутанина завжди так чи інакше носить суперечливий, неправовий характер. Ця тенденція прослідковується і нині.

Питання рівності досить часто намагаються розв'язати через концепцію справедливості. Зокрема П. Рікер, підтримуючи теорію Дж. Ролза, зробив спробу виходу з антиномії «рівність-нерівність» за допомогою наступних положень:

1. кожна особа повинна мати цілісну і, по можливості, повну систему рівних для всіх базових свобод, сумісних із аналогічною системою для всіх;

2. економічні і соціальні нерівності повинні:

- слугувати найбільшій вигоді тих, хто знаходиться у найбільш несприятливому становищі, у рамках справедливого принципу бережливості;
- бути пристосованими до позицій, відкритих для всіх відповідно до ідеї справедливої рівності можливостей [3, с. 26].

Ми поділяємо точку зору, відповідно до якої справедливість, як іманентна праву властивість, має розглядатися нерозривно із правовою рівністю. Ідеал юридичної справедливості досягається рівно встановленою для всіх єдністю правил загального існування людей.

У той же час, рівність за своєю сутністю є правовим протиріччям, яке відображає конфліктність права. Це твердження виявляється в тому, що в суспільстві існує вихідна нерівність — люди від народження нерівні за своїми природними здібностями, здоров'ям, хистом, освітою, прагненнями, родом занять, свідомістю тощо. Інакше кажучи, фактичної рівності між людьми немає й бути не може, оскільки всі відрізняються за своїми індивідуальними можливостями.

Цій загальній вихідній нерівності і несправедливості в житті людей протистойть юридична справедливість як властивість права, яка гарантує рівноправність у суспільстві.

Отже, на нашу думку, справедливість як властивість права — це абсолют (свобода) і відповідна однаковість гідності кожної людини, незалежно від будь-яких природних, соціальних, майнових відмінностей між ними. Ця свобода і однаковість повинні лежати в основі взаємного партнерства. Це — ідеал юридичної справедливості, що гарантує рівноправність у суспільстві.

Торкаючись питання тлумачення понять «рівність» і «рівноправність», І. Полховська доводить, що вони не тотожні, однак тісно взаємопов'язані категорії. Рівність — надзвичайно складне і багатоаспектне явище, одна можна розглядати в правовому, економічному, політичному, філософському та інших аспектах. Рівність є ширшим поняттям за рівноправність і включає останню [4, с. 21].

Як правильно зазначається в юридичній літературі, рівноправність не завжди є характеристикою правової держави. Це положення, як правило, втілюється в такому:

1. необхідна наявність трьох суб'єктів права, два з яких між собою рівноправні у відношенні до тієї міри, яка встановлена законом (нормотворцем, який є третім суб'єктом). У цьому разі використовується рівна міра обмеження прав та свобод людини з боку нормотворця. Так, у ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини визначено, що при здійсненні своїх прав та свобод кожна людина може бути в них обмежена тільки виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав та свобод інших осіб. Водночас, така конструкція може відображати парадоксальне становище двох рівних між собою суб'єктів, яке іноді переходить у так званий стан рівності безправ'я, тому що всі змістовні моменти цього рівноправ'я залежать від характеристики, встановленої третім суб'єктом міри (норми). Звідси випливає правове протиріччя: «Всі рівні перед законом та судом, але закон може бути неправим, а суд — несправедливим». Таким чином, формальна рівність може бути притаманна правовим системам недемократичних держав;

2. правова рівність передбачає наявність двох вільних та активних суб'єктів права, які визнаються рівноправними між собою у тій мірі, яку вони встановили для себе самі. У такому разі правове протиріччя базується на багатозначності категорії «свобода». Так, В. Нерсесянц зазначає, що право відображається у свободі, яка зумовлена рівністю. При цьому право не протиставляє себе фактичним відмінностям, що притаманні суб'єктам права, а формалізує ці відмінності за єдиним критерієм, загальним масштабом та рівною мірою, тим самим трансформуючи стихію та хаос невизначених відмінностей індивідів у єдиний для всіх формальний порядок визнання, реалізації та захисту різноманітних прав та кореспондуючих їм юридичних обов'язків. Разом із тим, з наведеної позиції випливає, що юснатуралісти за допомогою принципу формальної рівності ігнорують повноту буття права, діалектичний взаємозв'язок його форми та змісту. Вони позбавляють категорії «свобода» та «рівність» змісту і за допомогою цього «методологічного» прийому обгрунтовують єдиний формальний порядок, який зводить всі об'єктивні відмінності до одного суб'єктивного критерію. У центрі всього цього знаходиться окремий індивід із своїми гедоністичними потребами, який позбавлений будь-яких духовно-моралістичних обмежень [4, с. 22].

Доцільно згадати думку С. Алексєєва, який правову рівність називає властивістю «рівноваги». Таку рівновагу вчений вважає основою в праві, яка виражена у формулі «рівної міри». «Рівна міра» («правова рівність», «пропорційність»), яка не зводиться до однієї лише нормативності, означає націленість права на утвердження в житті людей принципу еквівалентності, «рівного несення за рівних умов тягара», при-

оритету договірному методу у взаємовідносинах суб'єктів, змагальності, і в усіх інших юридичних категоріях — всього того, що під дещо іншим кутом зору охоплюється поняттям «справедливість» [5, с. 44].

Концепція «рівності можливостей» конкретизується сьогодні у принципі «якомога рівніші початкові умови для всіх осіб». Реалізація концепції «рівності можливостей» у суспільному житті й утвердження прав людини у всій їх повноті дає змогу зробити акцент на індивідуальному розвитку кожної особистості, адже коли ми стверджуємо, що права людини є найвищою правовою цінністю, то насамперед маємо на увазі саму людину як носія цих прав: «Основною правовою цінністю є людська особистість і право існує для людської особистості та її охорони». Тільки ставши на шлях культури й духовності, людина стає співтворцем права, втілюючи таким чином принципи свободи, справедливості, добра, загального блага, гуманізму тощо [6, с. 44].

Отже, рівність можливостей у реалізації тих здібностей, якими люди наділені, і є справедливою рівністю.

Заборона надмірного державного втручання у свободу особи в умовах демократичної, правової держави розглядається як аксіоматична вимога: держава має право обмежувати право людини тільки якщо це дійсно необхідно та обґрунтовано, і тільки в такому обсязі, в якому її дії будуть співмірними з поставленою метою. Іншими словами, у цій сфері проголошується і діє ідея пропорційності, тобто розмірності та адекватності.

Таким чином, справедлива рівність передбачає існування пропорційності в праві.

Ідея «пропорційності в праві» бере свій початок у практиці конституційних судів. На думку деяких дослідників ця категорія та елементи її змісту були відомі вже в часи античності та європейського середньовіччя. Проте завершеного розуміння вона здобуває у праві Німеччини. Дослідники знаходять її витoki в положеннях законів, впроваджених Фрідріхом Великим, зокрема, в Кодексі публічного права. Ці закони обмежували розсуд органів держави при здійсненні поліцейських функцій, уповноважуючи їх застосовувати тільки необхідні засоби для забезпечення громадського порядку, спокою та безпеки.

Основні концепції пропорційності права можна знайти також у різних формулюваннях багатьох інших європейських правових систем. Наприклад, вона значною мірою схожа з англійською концепцією обґрунтованості (*reasonableness*) [7, с. 192].

Сучасний етап розвитку ідеї пропорційності у праві виявляється в практиці Європейського суду з прав людини (далі — Суд). Аналіз практики Суду свідчить про те, що ідея пропорційності пов'язана насамперед з проблемою правомірності обмежень прав людини. Водночас, цей принцип отримав свій позитивний нормативний вияв у договорах про створення ЄС. Обмеження прав осіб може мати місце тільки в разі необхідності досягнення визначеної публічної мети. Але повинна бути рівновага між такою метою та засобами, що застосовуються для її досягнення [8, с. 83].

Стосовно питання реалізації рівності (та справедливості) у владних діях, то, на думку оксфордського професора права Т.Р.С. Аллана, вони передбачають існування розподілу влади між головними її гілками, кожна з яких відповідальна за виконання відмінних функцій. Виконавча влада, котра безпосередньо здійснює суспільну політику, повинна повсякчас діяти у законодавчо визначених рамках; водночас мають існувати незалежні від виконавчої влади суди чи арбітражні установи, спроможні втрутитися, якщо дії влади щодо певної особи переходять межі законності. Більше того, верховні суди повинні бути повністю незалежні також і від органів законодавчої влади, діяти не як інструменти обраного більшістю законодавчого органу, а як слуги конституційного ладу взагалі. Судова влада контролює і стверджує відповідність чинних законів з ідеєю рівності й іншими важливими складовими верховенства права [9, с. 11]. На думку професора, навіть якщо поза межами конкретних випадків виконавча влада діє в межах сформульованих законодавчою владою загальних положень, то загальна рівність вважається досягнутою. У разі конституційних обмежень повноважень законодавчої влади щодо захисту основних свобод від їх перегляду та серйозних перекозів, тоді можна вважати, що громадянській рівності взагалі ніщо не загрожує [9, с. 12].

Проте в Україні, на жаль, досі не приділено уваги належній деталізації категорії рівності. Як пише С. Боднар, необхідно більш повно відобразити її зміст у законодавстві нашої країни, оскільки це дозволить активізувати національний дух співгромадян і сприятиме розвитку держави; крім того, унеможливить зловживання владою з боку посадових осіб, оскільки, якщо кожна людина почуває себе вільною, рівноправною з іншими, то вона не закрий очі на беззаконня [10, с. 28].

Виходячи з викладеного вище, можемо констатувати наступне. Дослідження змісту рівності як власності права відіграє принципово важливе значення для визначення сутності права та подальшого вдосконалення законодавства.

Рівність у праві — це гарантування кожному вільному і незалежному члену суспільства однакових можливостей для реалізації своїх природних прав і свобод, покладання на осіб, які знаходяться в однако- вому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.

Як і в минулому, нині рівність у праві має важливе ідеологічне і практичне значення для забезпечен- ня справедливості у відносинах між людьми.

Всезагальна рівна міра — одна з сутнісних властивостей права. Під рівною мірою ми розуміємо до- тримання еквіваленту пропорційності і відповідності у відносинах між суб'єктами права; рівну міру справедливості і свободи.

Використані джерела:

1. *Колодій А.М.* Принципи права України: [монографія] / А.М. Колодій. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
2. *Боднар С.Б.* Поняття рівності у філософії / С.Б. Боднар // Проблеми філософії права. — 2005. — Том III. — № 1-2. — С. 311-317.
3. *Боднар С.Б.* Рівність в праві — справедлива нерівність / С.Б. Боднар // Науковий вісник Чернівецького університету: Збір- ник наукових праць. — Вип. 311: Правознавство. — Чернівці: Рута, 2006. — С. 24-27.
4. *Полховська І.К.* Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 — «конституційне право; муніципальне право» / І.К. Полховська; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2007. — 20 с.
5. *Алексеев С.С.* Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. — М.: Статут, 1999. — 712 с.
6. *Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики:* [монографія] / [У двох книгах] / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]; [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.] / Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / [відп. ред. Н.М. Оніщенко]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2008. — 344 с.
7. *Погребняк С.П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія] / С.П. Погребняк. — Х.: Право., 2008. — 240 с.
8. *Зінченко Ю.О.* Історія становлення принципу пропорційності / Ю.О. Зінченко // Держава і право. Збірник наукових праць. Випуск 46. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. — С. 83-88.
9. *Аллан Т.Р.С.* Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т.Р.С. Аллан / [пер. з англ. Р. Семківа]. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 385 с.
10. *Боднар С.Б.* Рівність як механізм взаємодії права світового співтовариства та України / С.Б. Боднар // Науковий вісник Чер- нівецького університету: Збірник наукових праць. — Вип. 375: Правознавство. — Чернівці: Рута, 2007. — С. 25-28.

Романюк Є. О. Рівність та пропорційність у праві.

У науковій статті досліджується поняття рівності та пропорційності як сутнісних властивостей права, проблеми їх визна- чення та тлумачення. Зазначається, що рівність є правовим протиріччям, яке відображає конфліктність права, оскільки в су- спільстві існує вихідна нерівність станів. Вказуючи на діалектичний взаємозв'язок рівності та справедливості автор констатує, що рівність можливостей у реалізації тих здібностей, якими люди наділені, і є справедливою рівністю.

Ключові слова: рівність, справедливість, право, пропорційність.

Романюк Е. А. Равенство и пропорциональность в праве.

В научной статье исследуется понятие равенства и пропорциональности как сущностных свойств права, проблемы их определения и толкования. Отмечается, что равенство является правовым противоречием, которое отображает конфликтность права, поскольку в обществе существует исходное неравенство состояний. Указывая на диалектическую взаимосвязь равенства и справедливости автор констатирует, что равенство возможностей в реализации тех способностей, которыми наделены люди, и является справедливым равенством.

Ключевые слова: равенство, справедливость, право, пропорциональность.

Romanyuk E. Equality and proportion in a right.

Maintenance research of basic categories and concepts of right has to date not only theoretical but also practical value as helps more expressly to provide unity of legal practice in all its spheres and expressly define orientiry of legal ideology. In the process of considerable expansion of sphere of legal influence there is a sharp necessity for the detailed study of category of equality, which belongs to fundamental legal, philosophical and even economicsciences. To equality inherent historical changeability and evolution of its sphere, scale and measure which supports the value of this property as a distinguishing feature of right in its correlation with other types of the social adjusting (moral, religious and others like that). Justice as property of right is the absolute (freedom) and proper identicalness of dignity to each, regardless of any natural, social, property differences between them. This freedom and identicalness must be underlaid mutual partnership. Just equality is foreseen by existence of proportion in a right. In the scientific article are probed the concept of equality and proportion as essence property of right, problems of its determination and interpretation. It is marked that equality is legal contradiction which represents the conflict of right, as there is initial inequality of the states in society. Specifying on dialectical intercommunication of equality and justice an author establishes that equality of possibilities is in realization of those capabilities which people are provided with, isjust equality.

Key words: equality, justice, right, proportion.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.